

dr. Rogić raspravlja i o »nepriznatim akterima obnove«, dakle o onim socijalnim slojevima koji se često ispravno nazivaju »marginalnima« (jer se tamo stvarno i nalaze!), a koje, prema mišljenju autora, isto tako valja respektirati, kako u prometu tako i u drugim elementima urbane svakodnevnice. U posljednjem dijelu ove cjeline raspravlja se o zaštiti kao temelju prostornog i urbanističkog planiranja. Urbanističko i prostorno planiranje mora, prema mišljenju autora, računati sa zaštitom kao kriterijskom varijablom, a ne zaštitu akcidentalno ugrađivati u elemente plana, kao svojevrsan »segment« koji, kao i druge, valja »realizirati«. Tek kada se ekološka i zaštitarska dimenzija ugrade kao jednakopravne dimenzije urbanističkog i prostornog planiranja, tada će i njihova djelotvornost biti dokazana i manifestirana. Ukazujući na notornu tromost adaptiranja planiranja izmijenjenoj svakodnevnici, autor ukazuje i na procese koji se gotovo »paralelno« razvijaju u stvarnom svijetu i koji već danas utječu, a u budućnosti će utjecati još i više, na restrukturaciju prostornog i urbanističkog planiranja. To su sljedeći procesi: restrukturacija tehnike u urbanom okolišu, individualizacija aspiracija aktera, pluralizacija subjekata – korisnika prostora, jačanje tercijarnih procesa, pritisak baštine i izmjene u protoku kapitala. Takvi će procesi – neovisno o otporu tradicije planiranja – i sami dovesti do stvaranja novih modela, odumiranja direktivnog (centralističkog, autoritativnog) planiranja i razvoja alternativnih postupaka uređivanja i planiranja okoliša.

U četvrtom, zaključnom dijelu ove knjige, autor iznosi i komentira najinteresantnije poruke stanovnika urbanih jezgri obuhvaćenih planiranjem procesa revitalizacije. Ove poruke ukazuju na nekoliko važnih procesa kojima valja obratiti pažnju: revidiranje općeg komunikacijskog okvira aktera urbane preobrazbe, izgrađivanje alternativnog planskog jezika i proces resubjektivizacije grada.

Knjiga dr. Ivana Rogića *Periferijski puls u srcu od grada – zamke revitalizacije* prva je cjelovita suvremena sociološka rasprava o temi revitalizacije u nas. Autor je razvio inovacijske strukturalne koncepte i operacionalizirao ih u mnogobrojnim vlastitim istraživanjima u nekoliko proteklih godina. Knjiga je pisana strogim znanstvenim diskursom, podaci su prikupljeni i obrađeni standardnom sociološkom metodologijom, a zaključci iz separativnih analiza otvaraju problematiku i vuku je prema novim istraživanjima. Držimo da će ovo djelo svakako biti uvršteno u standardnu znanstvenu i stručnu literaturu u mnogim područjima koja se bave revitalizacijom. Njime će se podjednako uspješno moći koristiti sociolozi koji se bave proučavanjem urbaniziranih sredina, urbanisti – teoretičari i praktičari, arhitekti, no i svi profesionalci i laici koje fenomen obnove historijskog nasljeđa – njegove zamke i varijante – zanima.

Ognjen Čaldarović

**Jeffrey C. Alexander;
Piotr Sztompka (Eds.)**

**RETHINKING PROGRESS
Movements, forces and ideas at
the end of 20th century
Boston, Unwin Hyman,**

London, Sidney, Wellington, 1990,
263 str.

Po svemu sudeći, kraj dvadesetog stoljeća obilježen je svestranim propitivanjem ideje napretka. Time se, na izravan ili posredan način, bave gotovo sve ozbiljnije filozofske i socijalnoznanstvene analize koje kritički sabiru rezultate modernosti i dijagnosticiraju pretpostavke nadolazećeg tisućljeća. Zbornik što su ga priredili J. C. Alexander i P. Sztompka samo je je-

dan od brojnih primjera tog bavljenja. No on je toliko egzemplaran da zaslužuje posebnu pažnju današnjeg sociološkog čitatelja.

Zašto je danas potrebno problematizirati ideju napretka? U odgovoru na to pitanje priređivači upozoravaju na nekoliko povijesnih činjenica. Napredak je, kažu oni, stara, u početku religijska ideja koja prožima judeo–kršćansku tradiciju. S reformacijom i, pogotovo, prosvjetiteljstvom ta je ideja zadobila posve sekularizirani, ovozemaljski oblik. Usprkos romantičarskoj reakciji, ona je u 19. stoljeću postala bitnim obilježjem mišljenja (»progresivističko mišljenje«). No već krajem 19. stoljeća, i kao izraz sve većih bojazni od posvemašnje sekularizacije, u socijalnoj teoriji javljaju se prve ozbiljnije nedoumice, mišljenje se susreće s nečim što se može nazvati »krizom modernosti« (Freud, Weber, Durkheim, Lukács). Zatim dolazi prvi svjetski rat, koji potvrđuje opravdanost tih bojazni, ali iza toga slijede revolucije koje bude optimizam i progresivističko mišljenje uzimaju kao legitimaciju svojih namuna. Usprkos mračnom razdoblju totalitarizma i drugog svjetskog rata, dekolonizacija je znatno pojačala taj trend rastućeg optimizma. Ti su projekti, međutim, propali, dekolonizacija je završila u »slijepoj ulici« zavisnosti i nerazvijenosti, a zapadni je svijet – nakon poratnih desetljeća razvojnog uspona – šezdesetih godina istrošio sve zalihe progresivističkog optimizma. Nastupila je kriza koja je osamdesetih godina našla svoj izraz u **postmodernističkoj kritici racionalnosti, u fragmentaciji kulture, u revivalu iracionalnog** itd. U tom se kontekstu pojavila neophodnost da se koncept napretka razgradi, preformulira i revidira.

Vodeći računa o toj neophodnosti, priređivači su angažirali niz uglednih socioloških autora koji modernost i napredak propituju iz različitih uglova (sociofilozofskog, sociokulturološkog, sociopolitičkog, socioantropološkog). Tako u zbor-

niku, pored priloga samih priređivača, susrećemo i tekstove sljedećih autora: Roberta Holtona, Carla Mongardinia, Klauusa Edera, Rona Eyermana, Dietricha i Marilyn Rueschemeyer, Davida Kettlera, Volkera Meja, Kennettha Thompsona, Hansa Joasa, Eve Etzioni–Halévy i Stefana Nowaka. Prilozi su, s obzirom na svoje sadržajno–problematske značajke, grupirani u četiri cjeline. U prvoj (»*S onu stranu napretka i modernosti*«) problematiziraju se kulturno–povijesna izvorišta i konzekvencije ideje napretka, razmatra se problem krize povijesne svijesti, odnos između racionalnosti i prirode itd. Druga cjelina (»*Promišljanje pokretačkih činilaca napretka*«) stavlja u središte pozornosti neke od socijalnih aktera 20. stoljeća (»kritičke grupe«, ženske pokrete, sindikate) i ispituje njihovo odnošenje spram napretka. Treća cjelina (»*Promišljanje mehanizama napretka*«) pokušava odgovoriti na pitanje kako se u 20. stoljeću sučeljavaju elementi tradicije i modernosti: sakralizacija i sekularizacija, kreativnost i kolektivizam, elite i demokracija. Četvrta cjelina (»*Novi koncepti napretka*«) traga za novim teorijama promjene i socijalnim znanostima koje bi mogle izraziti preoblikovano poimanje napretka.

Gledan iz perspektive kraja stoljeća, napredak se može ocijeniti na dvojak način. On je, s jedne strane, vrlo dugo predstavljao osnovnu nadu čovječanstva, razum kao njegov tvorački princip smatrao se neporecivim, neiscrpnim izvorom inovacija i boljitaka. Živjelo se u uvjerenju koje J. Alexander označuje kao »san razuma«. A onda nastupa razdoblje dubokih sumnji koje su toliko opsesivne da ih se može nazvati »noćnom morom razuma«. Pokazalo se da razum može biti upregnut u nerazumne svrhe, ali da na kraju ipak ostaje **znanstvena funkcija racionalnosti**, njezina imanentna mogućnost da iracionalno (i regresivno) objasni na racionalan način. A to je, htjeli–ne htjeli, pouzdani tračak nade za kontinuiranje napretka. Za drugu polovicu 20. stoljeća, misli R.

Holton, možda je adekvatniji pojam *krize* nego koncept napretka. Kriza je postala preokupacijom gotovo svih socijalnih teoretičara (primjerice: Habermasa, Luhmanna, Lyotarda) koji su izlaze tražili u obnovljenoj ulozi racionalnosti, bila ona »posthistorijska« ili »komunikacijska«. Razum je ozbiljno doveden u pitanje, premda nitko ne dovodi u sumnju njegovu ulogu u progresivnom nadvladavanju krize. Kriza je zahvatila sve aspekte »progresivističkog koncepta« i »progresivnog društva« (kulturu, svijest, društvenost, povijesnu izvjesnost), no to je neizbježni ulog prelaska iz *Gemeinschafta* u *Gesellschaft*. Nestabilnost jest udar na linearnu viziju napretka, ali ona je u tu viziju unaprijed uračunata. Ono što pri kraju 20. stoljeća najviše uznemirava jest gubljenje povijesno-kulturnog identiteta nakon rastakanja »velikih metapojmova« racionalističkog projekta emancipacije. Mongardini misli da »kulturnu renesansu« i »povratak povijesne svijesti« ne mogu više izvesti tradicionalni akteri (političke stranke, ekonomski definirane klase); taj bi posao danas eventualno mogla obaviti tri aktera: **mladež** (kao grupa koja može revitalizirati kulturu), **crkva** (kao nositelj moralnih i tradicionalnih vrednota) i **intelektualci** (kao »utjelovljenje razuma«). Tradicionalna kritička funkcija intelektualaca u velikoj je mjeri degradirana, oni su se preobrazili u »profesionalce« funkcionalne podjele rada i od njih je nerealno očekivati da budu ono što su bili u prošlosti – »oblikovatelji ideja i djelatni vođe«. Pa ipak, Eyerman drži da je preuranjeno otpisivati »obnoviteljsku ulogu« intelektualaca. Kao argument navodi nove socijalne pokrete. Oni su se pojavili kao reakcija na »raščaravajuću« modernost. Ekološki pokreti, pokreti za mir, ljudska prava, prava žena u biti su intelektualni pokreti. Oni su, između ostalog, ukazali i na neophodnost novog promišljanja prirode. Potaknut time K. Edler traga za korijenima vladajućih poimanja prirode u modernoj epohi. Vraća se na grčki i judejski

naturfilozofski obrazac. Grčki je oslonjen na utilitarno poimanje prirode, rituale krvi i žrtve, judejski više teži skladnom odnosu spram prirode, rigidnim pravilima čistoće i ograničenom ritualizmu. Grčka je tradicija kasnije zadobila dominantan status, priroda se počela promatrati kao materijal za »društveno osvajanje«. Druga tradicija pak ostaje na razini »kolektivno nesvjesnog« da bi se u djelatnom i, dakako, desakraliziranom obliku pojavila tek s današnjim ekološkim pokretima. Eder iz toga izvodi zaključak o dubokoj ambivalentnosti modernog donošenja spram prirode i zagovara novu moralnost koja bi »u struji tehnološkog napretka branila stvar prirode«.

Ocjena ideje napretka pri kraju ovog stoljeća ne može izbjeći pitanje demokracije, odnosno oblikovanja moći u »progresivnim društvima«. To pitanje pobliže razlažu D. i M. Rueschemeyer, D. Kettler i V. Meja, te H. Joas. Istaknuto mjesto u tom problematskom sklopu zauzima pokret žena. On je, kako to pokazuju D. i M. Rueschemeyer, u novije doba postao važnim izvoristhem i pokretačem promjena. Dapače, po svom se učinku i intencijama može smatrati »supstancijalnim pomakom« u smjeru participativne demokracije. Ako je participacija mjerilo proširenja demokracije, onda se pokret za ženska prava može smatrati jednim od najdjelotvornijih aktera prevladavanja, ili barem reduciranja, »muške podjele rada«, koja je donedavno izgledala kao povijesno-prirodni fatum. Kad je riječ o sindikatima, valja reći da su oni odigrali ključnu ulogu u »progresivnoj demokratizaciji« modernih društava. Država blagostanja nezamisliva je bez njihova socijalno-političkog pritiska. U postindustrijskom (»postmodernom«) ambijentu ta se uloga znatno mijenja. Kettler i Meja čak drže da sindikati »gube svoju vitalnu funkciju«. Sve je institucionalizirano i odvija se po procedurama institucionalnog konsenzusa. Sindikati su, kažu pomenuti autori, postali »drugom linijom obrane političkih

prava«. No u manje razvijenim zemljama, ili u zemljama na putu tehnološke rekonstrukcije, njihova će uloga tek doći na vidjelo jer u tim zemljama tek predstoji oblikovanje institucija demokracije (socijalnih, političkih, ljudskih i drugih prava). Što se pak tiče elita kao nositelja napretka, o njima se također ne može suditi jednostrano. One imaju samo relativnu autonomiju, koju im osigurava konkurencijska institucionalizacija demokratskih društava. No ta autonomija ne dopire daleko. Elite, ističe E. E. Halévy, više ne nose ni prevratničke ni revolucionarne potencijale. One se regrutiraju i ulaze u konkurencijsku igru, ali čim u toj igri osvoje neku od pozicija, one bivaju apsorbirane. Apsorpcija elita specifična je sposobnost modernih društava. Iz toga, naravno, ne treba izvući zaključak da je sve uzalud. Već i sama činjenica da nezadovoljne elite ulaze u mehanizme moći znači neku preinaku u raspodjeli društvene moći. Ako ništa drugo, to znači postizanje »nove ravnoteže« i »proširivanje koristi« na veći broj društvenih aktera. »Kooptiranje neetabliranih elita glavni je proces preko kojeg se odvija socijalni napredak u zapadnim demokracijama« (E. E. Halévy).

Revizija ideje napretka implicira kritičku razgradnju brojnih tradicionalnih pojmova koji su uz nju vezani i na kojima počivaju moderne socijalne znanosti. U tom sklopu K. Thompson razmatra odnos između sekularizacije i sakralizacije, pokušavajući odgovoriti na pitanje je li sekularizacija uistinu nezaustavljivi proces koji linearno uklanja sve elemente sakralnog. Promatrajući stvari povijesno i vodeći računa o recentnim pojavama fundamentalizma i komunitarizma, on dolazi do zaključka da se ne može govoriti o linearnom napredovanju sekularizacije. Koncepti kao što su sakralno i sekularno, zajednica i društvo itd. moraju se poimati **koegzistentno**. Oni supostoje u svakom društvu. Sekularizacija izaziva sakralizaciju, »dominacija socijetalizacije (Gesel-

lschaft) pobuđuje reafirmaciju komunitarizma (Gemeinschaft)«. U kasnoj modernosti ili postmodernosti, smatra Thompson, zapažamo ne opadanje sakralnog i komunitarnog, već duboku promjenu njihovih kulturnih očitovanja. Kao »tipični procesi svih ljudskih društava oni se reartikuliraju u kombinaciji religijskih, etničkih, nacionalnih, političkih, ekonomskih, obiteljskih diskursa«. Na sličnoj je crti mišljenja i Joasovo ispitivanje **kreativnosti**. O određenju kreativnosti u velikoj mjeri ovisi shvaćanje napretka. S tim u vezi Joas odbacuje ideju o **automatizmu socijalnog razvoja**. On zagovara teoriju »kreativnog i ciljno otvorenog djelovanja«. Hvali američku pragmatičku teoriju koja je nastojala »strukturirati temeljno razumijevanje djelovanja« te oblikovala pojam »ekspresivne aktivnosti«. Joas naročito uvažava Maslowljevo sociopsihološko razlikovanje **primarne, sekundarne i integralne kreativnosti**, pri čemu integralnu kreativnost uzima kao temelj kolektivnog djelovanja. Odatle izvodi i ocjenu novih socijalnih pokreta, naglašavajući da oni teže »demokratizaciji i diferencijaciji«. To ujedno upućuje na zaključak da se promjene koje doživljavamo kao napredak ne mogu promatrati jednosmjerno. Stoga S. Nowak govori o potrebi »multiteorijskog modela promjena«. Pojam napretka valja relativizirati, a to znači da »moramo specificirati dimenzije (stupnjeve, sisteme) društva koje je zahvaćeno promjenama«. Za analizu modernih društava najvažnije je razumijevanje njihovih »potencijala samoprebrazbe« (P. Sztompka). Za razliku od tradicionalnog poimanja napretka, koje se usredotočuje na neka **dostignuta stanja**, na **utopijske vizije**, novo poimanje istražuje načine kako ljudi oblikuju vlastito samodjelovanje i samonadilaženje. Ono ispituje koliko je »društvo sposobno da stvara samo sebe«, koliki su potencijali njegova »historiciteta«. (Ovdje se Sztompka izravno poziva na Tourainea.) Iz toga proizlaze i glavni zadaci inovirane teorije

promjena. Ona, prema Sztompki, mora izučavati sljedeće faktore: značajke društvenih aktera, svojstva socijalnih struktura, značajke prirodnog okoliša, karakteristike povijesne tradicije, predodžbe zamišljene budućnosti. Napredak na taj način prestaje biti općom apstrakcijom i prelazi u oblast istraživačkog odnosno mjerljivog znanstvenog promatranja.

Rade Kalanj

Alain Touraine

CRITIQUE DE LA MODERNITÉ

Fayard, Pariz, 1992, 462 str.

Autora Touraineova ranga ne treba posebno predstavljati. Valja samo napomenuti da je riječ o vodećoj ličnosti današnje francuske sociologije i piscu zamašna opusa koji obuhvaća tridesetak knjiga. Navest ćemo samo neke od njih: *Sociologija akcije*, *Radnička svijest*, *Postindustrijsko društvo* (prevedena i na hrvatski jezik), *Proizvodnja društva*, *Glas i pogled* (u nas prevedena pod naslovom *Sociologija društvenih pokreta*), *Nevidljivo društvo*, *Zavisna društva*, *Smrt jedne ljevice*, *Poslije socijalizma*, *Radnički pokret*, *Povratak aktera*. Analitičari skloni klasifikacijama obično ga svrstavaju među pripadnike tzv. *dinamičke sociologije*, koja je usredotočena na proučavanje sukoba i promjena (primjerice: Pirre Ansart u knjizi *Sociologies contemporaines*).

Kritika modernosti jedno je od najambicioznijih Touraineovih djela. Tu dolaze na vidjelo gotovo svi konceptualno-metodološki i eksplikativni potencijali njegove sociologije, iskušani na tematici koja je u samom epicentru današnjih intelektualnih previranja. A to je tematika modernosti. Touraine joj pristupa kao velikom izazovu koji zahtijeva temeljitu kulturno-povijesnu rekonstrukciju i obliko-

vanje vlastitih socioloških solucija. U tri dijela knjige (*Pobjedonosna modernost*, *Modernost u krizi* i *Rođenje subjekta*) autor naširoko izlaže svoje poglede na pojam i genezu modernosti, na izvore i glavna obilježja njezine krize te na mogućnosti i pravce jedne nove, postkrizne konstrukcije socijalne zbilje.

Ideja modernosti, kaže Touraine, izvire iz uvjerenja da je čovjek ono što čini te da stoga mora postojati blisko suglasje između djelatne, znanošću poduprte proizvodnje, tehnologije, upravljanja, zakonom regulirane društvene organizacije, s jedne, i osobnog života koji se ravna prema interesu i volji za oslobođenjem od svih prisila, s druge strane. To suglasje između znanstvene kulture, uređenog društva i slobodnih pojedinaca počiva na pobjedi razuma. Jedino on može uspostaviti podudarnost između ljudskog djelovanja i poretka svijeta. On pokreće znanost i njezinu primjenu, uređuje prilagodbu društvenog života individualnim i kolektivnim potrebama, a arbitrarnost i nasilje zamjenjuje »pravnim stanjem i tržištem«. Modernost je, unatrag tri stoljeća, raskinula sa sakralnim i krenula putem racionalizacije (i sekularizacije) očekujući da će u tome naći novi princip jedinstva nakon napuštanja »božanskih jamstava«. Iz toga je nastala modernistička ideologija kao posljednji oblik vjerovanja u jedinstvo čovjeka i prirode. Poistovjećena s trijumfom razuma, modernost se, drugim riječima, tumačila kao »krajnji oblik što ga je zadobilo tradicionalno traganje za Jednim, za Bitkom«. Rousseau (kao »modernistički kritičar modernosti«) tražio je to jedinstvo u općoj volji, Hobbes ga je tražio u Leviathanu (snažnoj apsolutističkoj državi), a Locke u radu i zakonom zaštićenom vlasništvu. Razum je univerzalna snaga a racionalizacija njezin povijesni mehanizam koji dovodi do razaranja tradicionalnih socijalnih veza, običaja i vjerovanja. Racionalizacija je stoga spontani i neizbježni tvorac modernizacije. Nju ne izvodi ni-